Samlaren

Tidskrift för forskning om

svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 134 2013

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Svenska Akademien och *Vetenskapsrådet*

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2014 och för recensioner 1 september 2014. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: http://www.svelitt.se/samlaren/index.html. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–33–2
ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2014

avslutning. Ändå genomsyras *Den goda boken* av den upplysningsiver som många så kallat kritiska undersökningar dras med. Det är som om det vore ett problem att det är svårt att rättfärdiga litteraturläsning. Att det borde gå att hitta bättre svar än de som ges i olika sammanhang. Men är inte problemet i lika stor utsträckning det sätt som frågan är formulerad på? Kravet att det *ska* gå att ge goda skäl för läsning (eller för den delen humaniora) – kravet på just legitimering, genomskinlighet, logisk argumentation? Kan inte poängen med läsning – och med annan humanistisk verksamhet – vara att det just inte går att ge några enkla raka svar på frågan om dess värde? Att litteraturen och läsningen är både meningsfull och meningslös, konstruktiv och destruktiv, empatifrämjande och fjärmande, kritisk och okritisk. Och att det är upp till oss att belysa läsningens och litteraturens sammanhang, enskildheter, möjligheter och olika betydelser?

Jag menar alltså att Perssons metod riskerar att förenkla de sammanhang han studerar. Diskursanalysens förmåga att ringa in positioner, dikotomier, underliggande antaganden och inkonsekvenser har den nackdelen att den också kan förbise historiskt specifika sammanhang och förklaringar. Ett exempel på detta förekommer i kapitlet ”Myten om överskridandet”. Där vänder sig Persson till konstinstitutionen och till modern kulturteori med sin fråga om litteraturens värde. Persson finner att litteraturen, konsten och den samtida teoribildningen premierar överskridandet framför allt annat. Att spränga gränser och ifrågasätta normer har blivit ett värde i sig, en ny doxa. Vad jag saknar i Perssons analys är en tydlig historisering av begreppet överskridande. I hans beskrivning framträder den modernistisk-avantgardistiska hållning som hyllar ”det nya” och det överskridande enbart som en stelnad retorisk position, inte som en motiverad och begriplig reaktion på en historisk situation. Denna stelnade hållning länkar Persson vidare till poststrukturalistisk teori som hyllar normöverträdelsen och skillnaden. Även här saknar jag en historisk analys. Teoretiker klumpas ihop och de historiskt specifika sammanhang teorierna uppstod i försvinner. Kvar blir teorierna som ett retoriskt identitetsarbete – dess företrädare *är för* skillnad och överskridande helt enkelt. När man på detta sätt förbiser kontexterna förlorar man också möjligheten att vikta olika diskurser mot varandra. Allt hamnar på samma nivå. Den normkritik som växt fram ur förtryck, ur en erfarenhet av omöjligheten att existera (som säg homosexuell) förväxlas med en ytlig fetischering av skillnad. Allt behandlas som vore det skrivet på ett tomt blad, utsagt vid skrivbordet.

Ett annat exempel är Perssons försök i det första kapitlet att spåra en teoretisk överbyggnad till, eller korrespondens med, myten om den goda litteraturen. Han menar att denna myt också lever i estetiken och den estetiska teori som ständigt ställer litteraturen i konflikt med samhället och hävdar konstens autonomi som en frizon i en i övrigt ond värld. I det här avsnittet saknar jag återigen en historisk placering av de fenomen som diskuteras. Den parallellitet Persson ser är inte helt övertygande, och resonemanget hade behövt utvecklas och problematiseras ytterligare. Det har återigen att göra med att Persson studerar en retorisk nivå, ”talet om” litteraturens värde i olika diskurser, istället för att fråga sig vad som faktiskt står på spel i skilda historiska och sociala sammanhang.

Slutligen bör det dock upprepas att *Den goda boken* själv till stora delar berör de invändningar jag här fört fram. Perssons reflexiva sätt att skriva bjuder hela tiden in läsaren till samtal och kritik. Mina invändningar är alltså snarast en konsekvens av den muntra diskussionsvilja och nyfikenhet som lyser igenom boken – artikelformatet till trots.

Maria Jönsson

Jimmy Vulovic, *Narrativanalys*. Studentlitteratur. Lund 2013.

Epikanalys, *Lyrikanalys*, *Dramatikanalys*, *Journalistikanalys* – det är sällan svårt att förstå vad Studentlitteraturs handböcker är tänkta att användas till. Men *Narrativanalys*? Vanligtvis talar vi på svenska om narratologi, som är en specifik teoribildning; eller berättar- och berättelseteori, som har ett gemensamt men vagt definierat objekt; eller narrativ teori (eller analys) som antyder att en specifik aspekt undersöks hos ett flertal fenomen. *Narrativanalys* placerar sig mellan dessa positioner: i anslutning till narratologin, men utanför dess gränser; med ett objekt tydligare specificerat än ”berättelser”, som emellertid kan analyseras ur fler aspekter än de rent narrativa.

Boken har skrivits av Jimmy Vulovic, journalist och litteraturvetare vid Lunds universitet som disputerade på avhandlingen *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner* (2009). Som forskare har Vulovic profilerat sig på annat än

narrativ teori och *Narrativanalys* har ett praktiskt och introducerande tilltal. Metodhandböcker hör knappast till vanligheterna i svensk litteraturvetenskaplig produktion, men deras antal har ökat i takt med den ”handbokifiering” av humaniorastudiet som framtvingats inte minst av ekonomiska och upphovsrättsliga skäl. Med strängare kopieringsregler och striktare kursplaner ökar kravet på enskilda, enkelt tillgängliga titlar som fyller många behov på en gång. Det pedagogiska materialet riskerar därmed samtidigt att homogeniseras, när många röster ersätts av en, och heterogeniseras, då samma material ska täcka alltfler kursmoment. *Narrativanalys* undkommer inte dessa fallgropar.

Boken är indelad i tre kapitel med sinsemellan rätt olika fokus. Det första, ”Nedslag i berättelseformernas historia och teorier”, utgör en hastig historisk översikt över tre prosagenrers framväxt: epos, roman och reportage. Genom att visa hur kanoniserade texter stått modell för varandra framhäver Vulovic den historiska kontexten som betydelsebärande ramverk. Dessutom presenteras grunddragen i några litteraturteorier, främst aristotelisk poetik, rysk formalism och det marxistiska realismbegreppet. Den introducerande tonen förutsätter en läsare obekant med litteraturhistoriens grunddrag och vi kan därför anta att boken är tänkt att vägleda studenter mycket tidigt i utbildningen. Kapitlet är emellertid spretigt och gör det svårt för läsaren att förstå vart framställningen är på väg. Vi får exempelvis gissa oss till vad författaren egentligen innefattar i sitt centrala narrativbegrepp: prosaframställningar, särskilt roman och längre reportage, men knappast de många andra kulturfenomen som allt som oftast diskuteras i narrativa termer. En motivering av valet hade tillfört kapitlet mycket.

Det andra kapitlet, ”Narrativanalysens verktygslåda”, presenterar grunddragen i narratologisk begreppsapparat och litterär textanalys. Det är bokens mest sammanhållna och, tillsammans med den avslutande narratologiska ordlistan, användbara del. Den modell som traderas bär dock vissa inre motsättningar. Vulovic understryker att vi har att göra med ”en lärobok – inte forskning” (s. 8), men det är att för lättvindigt avhända sig ansvaret för den litteraturteori som ofrånkomligen kommer att grunda varje föreslagen analysmodell. Det är också att låtsas som att begreppen inte är omdiskuterade. Narratologin utgör varken ett empiriskt hävdvunnet resultat eller en neutral uppsättning universellt kompatibla verktyg, utan är snarast en hypotes, eller ett fält av varandra utmanande hypoteser, om hur ett eller flera slag av verbal kommunikation fungerar.

Grunden för Vulovics modell är traditionell. En övergripande helhet, ”narrativ”, sägs bestå av en ”berättelse” som ordnas till en ”intrig” av en ”berättare” via ett ”utsägande” (”diskurs”). Därmed ansluter sig författaren till den dominerade men allt oftare ifrågasatta tradition som stipulerar förekomsten av en berättare hos alla narrativ. Vulovic sällar sig också till dem som förordar en universell modell för såväl fiktionella som faktiska (eller här i huvudsak journalistiska) framställningar. Antagandet förorsakar emellertid en rad reservationer och förtydliganden då oklarheter uppstår. Vilken är exempelvis den fiktionella romanens kommunikativa utsägandesituation? Vulovic skriver bland annat att berättaren avbildar fiktiva existenter ”ur fantasin” (s. 82) – något som möjligtvis (men knappast heller alltid) kan gälla fiktionsförfattaren. Jämställandet av författare och berättare som aktivt handlande agenter leder till sammanblandningar, som när det talas om de berättartekniska ”val som en berättare gör, ytterst författaren förstås” (s. 58). Vad är väl berättaren annat än ett uttryck för den verklige författarens berättartekniska val? Och vilken ”makt över berättelsen”, för att använda en återkommande formulering (t.ex. s. 58), har *egentligen* den berättarinstans som Vulovic samtidigt beskriver som författarens språkliga konstruktion? Dessa knutar löses knappast av att en implicit författare förs in i modellen, då även denna beskrivs omväxlande som språkkonstruktion (eller, i Seymour Chatmans efterföljd, som ”de principer i form av val, normer och konventioner varpå verkets språkkonstruktion vilar”, s. 173) och den agent vilken delegerar och väljer vilka bland en uppsättning till synes lika tillgängliga röster som får komma till tals. Modellen slits mellan den mer formella chatmanska förståelsen och viljan att samtidigt kunna jämställa författare, berättare och implicit författare med den verklige journalistens position, som den som utifrån sin begränsade epistemologiska, kognitiva och ideologiska ståndpunkt konstruerar en ”intrig” utifrån ett i sig neutralt händelseförlopp. Därmed negligeras två avgörande skillnader mellan fiktionell och faktisk framställning. För det första den mellan att som journalist rapportera ett förlopp och att som författare konstruera representationen av ett förlopp. För det andra skillnaden mellan någon som faktiskt förmedlar och representationen av någon som förmedlar. I det senare fallet har vi ju inte så mycket att göra med en per-

spektiverad relation till en värld som två aspekter av samma litterära komposition.

Det som exempelvis utmärker en ”allvetande berättare”, om vi på allvar betraktar denne som språkkonstruktion, är ju inte att den är ”mycket bekant med samtliga romanpersoners historia och känsloliv” (s. 99), utan att den, liksom i Käte Hamburgers fiktionsspecifika modell, skapar ett slags verbal pseudoreferentiell ankarpunkt kring vilken språkligt konstituerande men icke-situerade, icke-subjektiva indexikalitetsmarkörer kan genereras. Det är en punkt från vilken fiktiva tidsliga och rumsliga samband kan *produceras*, inte en punkt från vilken en redan existerande dieges selektivt måste *registreras*, *beskrivas*, *definieras* eller *abstraheras*. Det här är hermeneutiskt avgörande därför att det reglerar när det överhuvudtaget är meningsfullt att tala om otillförlitligt berättande eller att ”ifrågasätta” en gestaltning som endast en relativiserad *version* av ett förlopp (inte minst i fråga om den effekt Marie-Laure Ryan kallar ”narratorial fading”).

Det är naturligtvis inte så att Vulovic är omedveten om skillnaderna mellan dessa framställningsformer. Bland annat påpekar författaren riktigt det självklara att litterära karaktärer först och främst är funktioner, ”gestaltningar och inte riktiga personer oavsett hur komplexa, utvecklingsbara och individualiserade de än framstår” (s. 65). Samtidigt söker emellertid berättarmodellen överbrygga denna skillnad. Såhär sägs det exempelvis om definitioner, som om detta skulle betyda detsamma oavsett kommunikativt sammanhang: ”Om jag efter att ha observerat hur en person beter sig oförsiktigt definierar denne som oförsiktig har jag dragit en slutsats ur en rad konkreta situationer. Jag reducerar alltså dessa situationer till ett omdöme – en definition av personen ifråga.” (s. 67) Funktionskriteriet förutsätter emellertid just att en litterär karaktär inte är en fullständig individ som måste reduceras för att ges textuell gestaltning, utan kan vara ”oförsiktig” och inget annat. Har den talaktsorienterade fiktionsteorin något att lära oss är det väl att det som här kallas definition formellt sett kan se likadant ut i roman och journalistik och ändå utgöra kvalitativt sett helt olika språkhandlingar. Frånvaron av en artikulerad fiktionsteori hör till *Narrativanalys* största brister.

Bokens tredje och avslutande kapitel, ”Vikten av att välja perspektiv”, knyter endast i begränsad utsträckning an till den kontextualiserande genrediskussionen och den mer tekniska begreppsdiskussionen. Kapitlets två exempelanalyser får istället introducera ytterligare två tolkningsperspektiv: Stig Dagermans *De dömdas ö* (1946) studeras utifrån intersektionalitet och Åsne Seierstads *Bokhandlaren i Kabul* (2002, sv. övers. 2003) utifrån postkolonialism. Att litteratursociologins grunddrag dessutom presenteras antyder hur boken skrivits för att täcka in fler teori- och metodmässiga områden än ett. Vulovic motiverar det med att narrativanalysens verktygslåda måste ”samspela med ett teoretiskt perspektiv” (s. 131), men en sådan formulering skyler över den avgörande frågan huruvida den narratologiska modellen i sig verkligen är en neutral uppsättning universalnycklar. Att verktygslådan i sig implicerar en viss litteraturteori förblir outtalat.

Läsningen av *De dömdas ö* är egentligen en traditionell och i huvudsak tematiskt inriktad litteraturanalys. Det är i sig inget problem, men gör det osäkert vad den egentligen är tänkt att exemplifiera. Narratologibegreppen skjuts in så pliktskyldigt att de ofta kan strykas utan stukad begriplighet. Att en karaktär ”genom berättarröstens förmedling” upplever något kan lika gärna läsas som att densamme helt enkelt upplever något – om ingen hermeneutisk vikt ändå läggs vid själva medieringsaspekten (s. 136). Att de olika karaktärerna skiljs åt beroende på ”vilken betydelse de – genom verkets extra- och heterodiegetiska berättarröst – tolkar in” i vissa återkommande bilder kan lika gärna läsas utan den instuckna bisatsen (s. 134 f.). När det talas om att ”tillbakablickarna, analepserna, bygger förståelsen av en person” läggs specialisttermen till en redan klar mening som lök på laxen (s. 137). Jag menar naturligtvis inte att termerna i sig är överflödiga, utan att Vulovic knappast tar tillvara möjligheten att aktivt demonstrera deras praktiska användbarhet. Tolkningen blir så allmän att den egentligen skulle kunna presenteras i vilket sammanhang som helst.

Det intersektionella perspektivet begränsas i sin tur till att huvudsakligen gälla den effekt som uppnås när en karaktär vid ett tillfälle liknas vid en kvinna, vid ett annat med en ”neger med hängande armar”: ”Rösten tar genom dessa exempel tillvara på möjligheten att på ett berättartekniskt plan intersektionellt förstärka Tim Soliders utsatthet genom att låta hans position som underordnad arbetare relateras till ras och genus.” (s. 139) Åberopandet av ”röstens” intentionala agens antyder en textimmanent analys, men hur vet vi att vi har att göra med ett avsiktligt grepp och inte bara författarens egen diffusa association mellan handlingsförlamad lojhet och bilden av ”negern”? Med Chatman skulle vi behöva demonstrera att det motiviska

komplexet Solider-kvinna-neger konstruerats för att underminera snarare än tradera en viss uppsättning värderingar (patriarkala, rasistiska) helt och hållet enligt textens egna principer för meningsproduktion, och alltså som ett uttryck för den formella eller asubjektivt maskinella implicite författarens ”intent” snarare än den fysiske Dagermans ”intention”. Vulovic försäkrar oss istället att personen Dagerman var en sådan person som i alla tider lyckats genomskåda förtrycket och motiverar således tolkningen med hänvisning till författarens politiska ställningstaganden. Jag ifrågasätter varken Vulovics tolkning eller Dagermans position, men finner det pedagogiskt olyckligt att uttolkaren här tvingar oss att ta honom på orden. Istället för en uppvisning i textanalys bjuds vi ett fördunklande av tolkningens grunder då författarens och de textimmanenta instansernas agens blandas samman i den vaga beskrivningen av en röst som utför vissa berättartekniska val – uppenbarligen utifrån den faktiske författarens övertygelse.

Seierstad tolkas mindre välvilligt i den andra exempelanalysen, där det postkoloniala perspektivet framförallt framhäver hur västerländska skildringar av ”orienten” producerar stereotypa nidbilder utifrån implicita maktintressen. Analysen kommer dock knappast längre än till att avfärda varje negativ gestaltning av Seierstads ”andra” som ett orientalistiskt uttryck. En beskrivning av ”bokhandlaren i Kabuls” hämndbegär sägs kort falla ”väl på plats inom ramarna för ett betraktelsesätt präglat av orientalism” (s. 155), utan att vare sig *rimligheten* eller *giltigheten* i beskrivningen diskuteras. En köpman som köper sex från fattiga kvinnor är endast ”ett typexempel på en orientalismens stereotyp om den omoraliska, beräknande, opålitliga och lidelsedrivna orientalen” (s. 157). Den som har det tidigare intersektionella perspektivet färskt i minne skulle väl finna det intressantare att diskutera hur ekonomisk och patriarkal exploatering *också* genomsyrar de samhällen som ur ett globalt perspektiv kan sägas underordnas (eller feminiseras av) västerlandet. Den eventuella reduktionen av den sexköpande kapitalisten till en karikatyr kan lika gärna ses som en gestaltning av den trefaldigt utsatta kvinnans förtryck. Antydningar om barnprostitution föranleder i sin tur Vulovic att förklara hur uppmärksammandet av ”sådana onormala och hemska situationer” i själva verket utgör ett förtäckt rättfärdigande av västvärldens intervention i Afghanistan (s. 159). Den reporter som helt undviker varje negativ aspekt skulle väl på motsvarande sätt fördömas som idealiserande. Det är uppenbart att Seierstads bok är problematisk, och Vulovic demonstrerar hur användandet av skönlitterära grepp skapar osäkerhet kring sanningshalten; men ideologiskt och tolkningsmässigt förblir analysen lika problematisk i sig. Värdefullare hade varit om Vulovic förtydligade hur vi kan och bör diskutera journalistiska saklighets- och sanningskrav.

Dokumentärromanen erbjuder tillfälle till verklig jämförelse mellan fiktionsskrivandets kreativa akt och det journalistiska fall där en situerad reporter verkligen ”tagit all den information som hon fått av en eller flera källor och gjort till ett perspektiv” (s. 155). Men korten blandas åter samman då detta perspektiv likställs med Chatmans vinkelbegrepp (”slant”). Poängen med det senare är ju just att ”vinkeln”, till skillnad från de figurala ”filtrens” perspektiv, inte är positionerad *i förhållande till* det representerade utan i sig *manifesterar* representationen. I fiktionen är vinkel och värld oskiljaktiga. För att det ska framgå varför det är problematiskt att författaren till en dokumentär skildring höjer sig till en för den faktiska utsagan omöjlig ”allvetande” position krävs ju en differentiering mellan faktisk och fiktionell diskurs. De oförlösta slitningarna i den grundläggande modellen dröjer kvar boken ut.

Narrativanalys vill på en gång vara genrehistoria, metodmall, teoriintroduktion och textanalys. Tilltalet är introducerande, men resultatet fragmentariskt och emellanåt motsägelsefullt. Dispositionen gör det svårt att förstå hur boken är tänkt att användas. Kanske ska den ses som en mer allmän introduktion till textanalys i bredare bemärkelse, eller som en första bok att möta på en litteraturvetenskaplig grundkurs där varje del är tänkt att tas upp och fördjupas i efterföljande kurser? Klart är åtminstone att den som söker lämpligt material för en introduktion till den litteraturvetenskapliga *narratologin* fortfarande får nöja sig med egenhändigt sammansatta kompendier eller möjligtvis en engelskspråkig handbok.

Erik van Ooijen